

ZMĚNY V PROUDU ŘEČI

Metateze

Jedná se o sporadickou změnu, kterou jsou reorganizovány jen některé souhláskové skupiny:

<i>in</i> hed	>	<i>ih</i> ned
<i>pov</i> r	>	<i>prov</i> az
<i>mal</i> ženstvo	>	<i>man</i> želstvo
<i>m</i> hla	>	<i>ml</i> ha

Apokopa (zánik koncových souhlásek)

K této změně je náchylné zejména finální *-i*:

<i>nesi</i>	>	<i>nes</i>
<i>raději</i>	>	<i>raděj</i>

Apokopa se projevuje také u zájmných příslovcí končících na *-o* (často s mezistupněm *-e*):

<i>kako</i>	>	<i>kake</i>	>	<i>kak</i>
<i>sěmo</i>	>		>	<i>sem</i>
<i>tamo</i>	>	<i>tame</i>	>	<i>tam</i>
<i>tako</i>	>	<i>take</i>	>	<i>tak</i>

Artikulační asimilace

Asimilace způsobu artikulace

<i>dš</i> > <i>dč</i>	<i>nadšenie</i>	>	<i>nadčenie</i>
<i>ds</i> > <i>dc</i>	<i>dvadsėti</i>	>	<i>dvadcėti</i>

Asimilace místa artikulace

<i>dc</i> > <i>c</i>	<i>dvadcėti</i>	>	<i>dvacėti</i>
<i>mj</i> > <i>mň</i>	<i>mjesíc</i>	>	<i>mňěsíc</i>
<i>čs</i> > <i>c</i>	<i>ničs</i>	>	<i>nic</i>

Zjednodušování souhláskových skupin

<i>dd > d</i>	<i>paddesát</i>	>	<i>padesát</i>
<i>kk > k</i>	<i>měkký</i>	>	<i>měký</i>
<i>nn > n</i>	<i>Anna</i>	>	<i>Ana</i>

Zánik souhlásky v souhláskové skupině

<i>kd > d</i>	<i>když</i>	>	<i>dyž</i>
<i>kt > k</i>	<i>který</i>	>	<i>kery</i>

Disimilační změny

Změna *šč > št', ždž > žd'*

Nejstarší doklady této disimilace pocházejí ze 14. stol., avšak hlavní fáze této změny spadá do stol. 15. Disimilace proběhla ve spisovné češtině a na území českých dialektů v užším smyslu, kdežto v moravských dialektech se neprosadila:

<i>ješče</i>	>	<i>ještě</i>
<i>ščestí</i>	>	<i>štěstí</i>
<i>na púšči</i>	>	<i>na poušti</i>

S touto změnou je paralelní změna *ždž > žd'*:

<i>ždžár</i>	>	<i>žd'ár</i>
--------------	---	--------------

ASIMILACE A NEUTRALIZACE ZNĚLOSTI

Znělostní asimilace je převážně regresivní, tj. znělost/neznělost první souhlásky v souhláskové skupině konsonantů s odlišnou znělostí se mění podle neznělosti/znělosti souhlásky následující. Asimilace znělosti se definitivně ustálila až v průběhu 14. stol., jak svědčí změna psaní některých slov:

<i>dchoř</i>	>	<i>tchoř</i>
<i>čbán</i>	>	<i>džbán</i>
<i>kde</i>	>	<i>gde</i>
<i>sde</i>	>	<i>zde</i>

V případě, že se znělá párová souhláska nachází na konci slova před pauzou, podléhá neutralizaci znělosti (neutralizace znělosti se ustálila až na konci 14. stol.):

dub > *dub*
knih > *knich*
pstruh > *pstruch*
vrah > *vrach*

VÝVOJ FONOLOGICKÉHO SYSTÉMU OD 15. STOLETÍ

DIFTONGIZACE Ó > UO

Změna se týká jen dlouhého *ó*. Bývá rovněž označována jako rozvinutí labializace. Tato změna kulminuje na přelomu 14. a 15. stol.:

bóh > *buoh*
dóm > *duom*

Ve stč. textech se sice objevují nemnohé doklady diftongizace krátkého *o*, nicméně v dalším vývoji jsou odstraněny:

boha > *buoha*
kostel > *kuostel*

DIFTONGIZACE Ý > EJ

Tato změna zasáhla pouze tvrdé dlouhé *ý* (o vývoji krátkého *y* viz výše). Diftongizace se realizovala zejména na přelomu 14. a 15. stol.

Diftongizace *ý* v klesavý diftong proběhla ve dvou fázích:

1. Nejprve vznikl diftong obsahující neurčitý střední a středový vokál, který byl blízký fonému *e/a*.
2. Později (v průběhu 15. století) se prosadila změna tohoto neurčitého vokálu v *e*.

mlýn > *mlejn*
pýcha > *pejcha*
být > *bejt*
dobrý > *dobrej*

DIFTONGIZACE $\acute{U} > OU$

Tato změna proběhla v souvislosti s diftongizací $y > ej$. Obě změny spojuje průběh, chronologie a územní rozšíření (rozdíl je však v míře jejich přijetí moderním spisovným jazykem – viz níže):

múka > mouka
dlúhý > dlouhý

V 15. století se tento diftong zapisoval rozličným způsobem. Nakonec se v pravopisném úzu 16. stol. ustálila podoba <au>, která se držela až do pol. 19. stol., ačkoli je z pramenů zřejmé, že se v 16. stol. vyslovoval jako [ou].

MONOFTONGIZACE $IE > Í$

V průběhu 15. stol. začala postupně převažovat první *i*-ová složka stoupavého diftongu *ie*. Na konci tohoto století byla v mluveném jazyce završena změnou $ie > í$:

bieda > bída
miera > míra
viera > víra

V jazyce psané komunikace se monoftongizace $ie > í$ prosazovala se zpožděním. Definitivně byla přijata v 2. pol. 16. stol.: její rozšíření brzdila pravopisná tradice, která velela psát dlouhé *i* diftongického původu jako <ie>.

Tato změna proběhla na téměř celém území českých dialektů: absentuje pouze v malé části slezských dialektů na dnešním území Polska. Výskyt diftongu *ie* v kopaničářských nářečích (na moravsko-slovenském pomezí) lze vysvětlit jako výsledek kolonizace těchto horských oblastí slovenskými osadníky (a tudíž jako výsledek externího jazykového vlivu).

MONOFTONGIZACE $UO > \acute{U} (<\acute{U}>)$

Společně s monoftongizací $ie > í$ proběhla také monoftongizace $uo > ú$ (psáno jako <ú>). Podobně jako v předchozím případě i zde lze předpokládat proces, při němž se posilovala první složka diftongu na úkor složky druhé, až nakonec převážila. Za symptom tohoto procesu by mohla být chápána grafika: diftong se zapisoval jako *u* s indexovým ^o, tj, <ú>. Hlavní průběh monoftongizace lze klást do 15. stol.:

buoh > bůh
duom > dům

vuoci > vůci

Územní rozvrstvení této změny odpovídá rozšíření *ie > í*, absentuje pouze v malé části slezských dialektů na dnešním území Polska a v kopaničářských nářečích, ve kterých je výsledkem externího vlivu slovenštiny na češtinu.

ÚŽENÍ *É > Í*

Hlavní fáze této změny spadá do 16. stol.:

postélka > postilka
čélko > čílko
zelé > zelí
dobrého > dobrího

Geografický rozsah *é > í* je značný, nicméně navzdory značnému územnímu rozšíření nepřijal spisovný jazyk tuto změnu v úplnosti. Uprostřed slova se prosadila poměrně důsledně, zejména **po měkkých souhláskách**: *čélko > čílko*, *ženka > žínka*, ale také po konsonantech tvrdých: *nébrž > nýbrž*, *smétko > smítko*. Velmi pomalu se prosazovala ve slabice *lé*: *léčiti*, *létati*, *mléko*. Pomalu se také šířila v koncovkách složené deklinace a deklinace posesivních zájmen: *dobrého > dobrího*, *dobrému > dobrímu*, *mé > mí*. V koncovkách *é > í* se ustálila rychle tam, kde pomohlo sjednotit deklinační typy: *znamení – zelé > zelí*, *prosí – chválé > chválí*. Tento stav v zásadě přijala moderní spisovná čeština, avšak s tím rozdílem, že odmítla výsledky této změny v koncovkách složené deklinace a v některých případech také ve slabice *lé*.

ZMĚNA *AJ > EJ*

V průběhu 15. a 16. stol. se tautosylabická skupina *aj* změnila na *ej*:

najlepší > nejlepší
krajčí > krejčí
házaj > házej

Původně tato změna proběhla důsledně, což demonstrují následující příklady:

hajný > hejný
tajný > tejný
kraj > krej

U jmenovaných forem tato změna způsobila alternaci *aj ~ ej*. Tyto některé alternace byly v následujícím vývoji odstraněny tendencí k unifikaci formy kořene:

<i>hejný</i>	X	<i>hájiti</i>	→	<i>hajný</i>
<i>tejný</i>	X	<i>tajiti</i>	→	<i>tajný</i>
<i>krej</i>	X	<i>krájeti</i>	→	<i>kraj</i>

ZMĚNA $W > V$

Jak již bylo výše uvedeno, staročeské *w* mělo původně bilabiální výslovnost.

O jeho bilabiálnosti svědčí jak staročeská grafika (např. slovo pravda je psáno jako *prawuda* nebo *prauwda*), tak také častá disimilace neslabičné předložky *w* v pozici před labiálami: *w Prazě* > *u Prazě*.

V průběhu 15. stol. se bilabiální artikulace *w* změnila na labiodentální: *w > v*. Zbytky původní bilabiálnosti *w* zůstaly zachovány v severovýchodočeských dialektech.